

SPOMENICI KULTURE

MOZAIČKI NALAZI U PERIMETRU DIOKLECIJANOVE PALAČE

UDK: 907:738.5(497.5 Split)"652"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. VI. 2003.

Dr. sci. BRANKO MATULIĆ
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel u Splitu
Porinova 2a
21 000 Split, HR

Kataloškom obradom i komparativnom analizom poznatih nalaza mozaika unutar perimetra Dioklecijanove palače, te njihovom usporedbom s mozaičkim nalazima iz istoga razdoblja na prostoru provincije Dalmacije i susjednih provincija, određuju se obrisi djelovanja provincijalne mozaičke produkcije na prijelazu iz 3. u 4. stoljeće poslije Krista.

Da bi se ostvarila vrhunska mozaička ostvarenja, potrebno je besprijekornu tehničku vještinu poznavanja i obrade mozaičkog materijala spojiti s nadahnutim likovnim izrazom. Sve to podrazumijeva skladno djelovanje većeg broja ljudi u okviru jedne škole-radionice koja ima unutrašnju podjelu poslova, više ili manje strogo određenu, već prema svojoj veličini, kvaliteti i utjecaju. Unutrašnja organizacija posla postala je prijekom potrebom nakon što je mozaik postao dio uresa gotovo svake antičke zgrade, a velika potražnja zahtijevala je kvalitetnu i brzu izradu pojedinih mozaičkih cjelina. Osnovni sastav jedne takve radionice činili su mozaičari umjetnici i mozaičari zanatlije. O takvoj podjeli poslova djelomično saznajemo upravo iz Dioklecijanova edikta kojim se određuje plaća prema vrstama poslova unutar radionice.¹ Vjerojatno

je tako bila organizirana i salonitanska škola-radionica mozaika, koja je u antičkome i kasnoantičkom razdoblju postigla značajna mozaička slikarska i dekorativna ostvarenja.² Ta je škola svoje tragove ostavila i u samoj Dioklecijanovoj palači, gdje je imala zahtjevan zadatak ukrašavanja reprezentativnih interijera i eksterijera. Danas, nažalost, prilikom arheoloških istraživanja doslovno brojimo pojedinačne kockice cjelovitih mozaičkih dekoracija dostojnih carske nazočnosti, baš kako ih je s kraja 19. st. brojio i don Frane Bulić pri popravku kupole Vestibula. Naime, prilikom tog popravka 1898. godine na tri su mjesta opaženi manji ostaci svodnog mozaika. Zbog opasnosti otpadanja, dva ulomka su bila skinuta i pohranjena u depo Arheološkog muzeja u Splitu, a treći je ostavljen in situ i danas ga je moguće locirati. Kockice su bile od staklene paste u nekoliko boja. Po tek neznatnim djelićima ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika, ali je posve vjerojatno da je prekrivao čitavu površinu kupole koja je, neraščlanjena bilo kakvim arhitektonskim detaljem, bila unaprijed zamišljena s kakvom raskošnom mozaičkom kompozicijom. Takvu ju je vjerojatno vidio još u 16. st. pjesnik Marko Marulić. Na osnovi njegova svjedočanstva potvrđenog nalazima na terenu, Bulić je pretpostavljao da je slično bila ukrašena i kupola Dioklecijanova mauzoleja premda do danas nema materijalnih dokaza da je doista tako i bilo.³ No, budući da je većina ostalih sačuvanih mozaičkih površina koncentrirana upravo oko mauzoleja, takva pretpostavka posve je izvjesna, na što upućuju i nalazi mnoštva rasutih mozaičkih kockica većinom od staklene paste presvučenih zlatnim listićima otkrivenih u slojevima materijala koji su se nalazili neposredno iznad pronađenih podnih mozaika u Bulićevoj ulici. Ti nalazi upućuju na postojanje zidnih ili pak stropnih, odnosno svodnih mozaika koji su ukrašavali prostore trijema ili pak drugih prizemnih ili katnih prostorija arhitektonskog sklopa istočno od mauzoleja.⁴

U nedostatku nalaza značajnijih zidnih mozaika, jasniju sliku o mozaičnoj umjetnosti Dioklecijanova vremena pružaju nam značajniji nalazi podnih mozaika.

Kao prethodnica značajnim nalazima mozaika unutar perimetra Palače stoji bijeli mozaik (DECOR 105a)⁵ otkriven 1996. godine u dvo-

rištu jugoistočne substrukture Palače, čiji su zidovi na nj nalegli. Dakle, radi se o mozaiku do sada nerazjašnjene namjene, koji je za sada svakako najstariji poznati mozaik unutar Dioklecijanove palače, a nastao je prije njezine gradnje ili najkasnije u tijeku gradnje. Oko velike pravokutne površine mozaika nalazi se povišeni ožbukani rub koji prati mozaik i u njegovu suženju, nekoliko metara prema susjednoj južnoj prostoriji u kojoj se završava u obliku znatno manje piscine. Takvi utilitarni, vodonepropusni mozaički podovi nisu rijetkost i postoje brojni slični nalazi iz Salone i bliže okolice, te po čitavoj provinciji Dalmaciji, no votivni natpis na zidu dvorišta ukazuje i na njegovu moguću kultnu uporabu.⁶

Nalaz vrlo značajan za praćenje razvoja mozaičke umjetnosti u provinciji Dalmaciji jest podni mozaik izveden u tehnici *opus sectile*, otkriven još u vrijeme F. Bulića u samom mauzoleju, ispod današnjeg poda katedrale, od kojega je kroz okno, ostavljeno upravo za tu namjenu, danas vidljiv tek mali djelić uzorka. To je u ovom slučaju podna obloga od višebojnih manjih mramornih ploča (*crustae*) iste debljine, koje su rezane u pravilnim geometrijskim oblicima, a zajedno čine složenu geometrijsku sastavnicu (DECOR 120g). Mnogo kasnije, točnije 1975. godine, prilikom radova u kapeli sv. Staša, otkriveni su ostaci istoga poda kada je na njemu izvedena preventivna zaštita, a prekriva ga nova podnica kapele.⁷

Prilikom rušenja zgrade istočno od Vestibula, a tik do ogradnog zida Mauzoleja, godine 1905., na dubini od 1,80 m pronađen je mozaik koji je ponovno istražen 1963. od strane tadašnjeg Urbanističkog zavoda Dalmacije. Tada je utvrđeno da se na tom mjestu nalazila antička zgrada s dvorištem i trijemom na sjevernoj, zapadnoj i južnoj strani. Sve tri strane trijema bile su popođene mozaikom. Mozaici su položeni jedan uz drugi u obliku slova U, a raspoređeni su tako da se razlikuju dva tapeta, sjeverni i jugozapadni, koji je podijeljen na dva polja.⁸

Okolo sjevernog tapeta proteže se vanjski obrub od bijelih kockica koje su slagane paralelno s pravcem zida. Unutrašnja rubna vrpca je jednostavni četverored od crnih kockica (DECOR 1y). Na bijeloj podlozi jedinstvenog polja izvedena je sastavnica međusobno nepovezanih nizova pravilnih šesterokuta (pčelinjih saća) i rombova (DECOR

213a). Šesterokuti su izrađeni u tri boje. Vanjski okvir je crn, zatim dolazi pojas svijetle oker boje dok je središte bijelo. Rombovi su manji i izvedeni su crnim kockicama.

Jugozapadni mozaički tapet podijeljen je na dva različita polja. Vanjski obrub je pojas od bijelih kamenčića i teče kontinuirano kao i kod sjevernog tapeta. Zajednička unutrašnja rubna vrpca izvedena je u tehnici šahovskog polja čiji se kvadratići bijele, crne, crvene i sive boje naizmjenično redaju po sedam u širini vrpce (DECOR 9e). Zapadno je polje ispunjeno višebojnom mnogostrukom pletenicom (DECOR 140e). Vrpce pletenice izvedene su u istim bojama, no sa dvije različite izmjene. Tako se isprepleću vrpce dane u izmjeni crno-crveno-bijelo-bijelo-crno s vrpcama izvedenim crno-bijelo-svijetlosivo-tamnosivo-crno. Južno polje odijeljeno je od unutrašnje rubne vrpce dvoredom crnih kockica. Polje je jednobojno (jedinствeno), bijelo, s ponavljanjem motiva nepovezanih dvokrilih sjekira (beotskih štitova) (DECOR 221c), koji su izvedeni u crnoj boji i postavljeni dijagonalno u smjeru sjeverozapad-jugozapad u odnosu na os polja.

Istraživanjem 1963. godine utvrđeno je kako je središnji dio zapadnog polja jugozapadnog tapeta uništen jer je preko njega prošla srednjovjekovna komunikacija, današnja Arhidakonova ulica, te temelji srednjovjekovne kuće u čijem se prizemlju i danas nalaze sačuvani dijelovi zapadnog i južnog mozaičkog polja. Tijekom 1998. godine čitav sjeverni tapet i dio sjeverozapadnoga, koji su na otvorenome, preventivno su konzervirani. Naime, zbog njihova iznimno lošeg stanja poduzeti su zaštitni zahvati osiguranja rubova i lakuna, čišćenja lica, predkonsolidacije i biozaštite, a potom su prekriveni zaštitnim slojem fino mljevenog kamenog agregata. Njihova potpuna konzervacija-restauracija tek predstoji.

Druga skupina značajnih mozaičkih površina pronađena je sjeveroistočno od Dioklecijanova mauzoleja.⁹ Otvoreno dvorište kasnoantičke zgrade, čiju jasnu namjenu i tlocrt nije moguće utvrditi, bilo je okruženo trijemom koji je bio popođen mozaicima. I ove mozaike prvi je otkrio don F. Bulić još godine 1925., no potanja dokumentacija izgleda nije izrađena. Godine 1963. J. Marasović je otkrio manju površinu podnog mozaika ispod poda južne prostorije u Bulićevoj ulici

6. Opsežnija istraživanja vođena su od 1969. do 1971. godine, kada je potpuno otkriven i ispitan čitav ovaj prostor. Istraživanja je opet vodio Urbanistički zavod Dalmacije u suradnji s američkim arheolozima s University of Minnesota. Sva ta istraživanja su publicirana, tako da o mozaicima postoji relativno dobra dokumentacija.

Sjeverni višebojni geometrijski tapet sadrži bijeli vanjski obrub. Unutrašnja rubna vrpca je dvored crnih kockica koje tako tvore tanku crnu liniju koja uokviruje pravokutno polje (DECOR 1i). Ono je jedinstveno, s ponavljanjem motiva. Na bijelom fondu je sastavnica nepravilnih osmerokuta i grčkih križeva koji međusobno zatvaraju nepravilne šesterokute (DECOR 180b). Crtež svakog geometrijskog lika naglašen je ponovnim upisom istoga unutar vanjskih granica, dok je u središtima tako naglašenog osmerokuta upisan kvadrat. Ti kvadrati su, gledajući od istoka tapeta prema zapadu, ispunjeni motivima Salomonova čvora, no nema dosljednosti duž čitavog tapeta, pa se već prije polovice taj motiv gubi i umjesto njega su upisani krugovi, kvadrati ili pak ostaje prazna ploha. Likovna kvaliteta i tehnička brižljivost izvedbe primjetno je slabija na zapadnom negoli na istočnom kraju tapeta, što potvrđuje i stanovita količina ružičastocrvenih kockica ubačenih u bjelinu podloge. Možda je tapet djelo nekoliko majstora, odnosno pomoćnika, ali svakako je položen istodobno i u cijelosti. Izražavanje bojom je zanemareno i premda se rabi nekoliko boja, one su u drugom planu.

Podni mozaik istočnog dijela otvorenog dvorišta nalazi se ispod današnje Buličeve ulice i niza zgrada na njezinoj istočnoj strani. Djelomično je uništen građevinskim intervencijama u ovom dijelu palače. Prema njegovim ostacima sigurno je izvorno imao bijeli vanjski obrub i unutrašnju rubnu vrpcu kao dvored od crnih kockica (DECOR 1i). Polje je jedinstveno, sa četiri paralelna niza ploha, odnosno ispunjeno kompozicijom osmorombičnih zvijezda koje međusobno zatvaraju velike kvadrate-plohe, kao i manje dijagonalno postavljene kvadrate (DECOR 173b). Unutar rombova i manjih kvadrata upisani su isti takvi, manji, motivi. Unutar većih kvadrata nižu se različiti motivi, poput svastike, četverolista, Salomonova čvora, kruga od četiri nazubljenog trokuta, nazubljenih motiva rogova koji tvore Andrijin križ, te niz

kombinacija motiva šahovskog polja i upisanih kvadrata sa dentikulom (zupčasti niz) ili bez nje (DECOR 2j). Unatoč razigranosti likovnih elemenata mozaik djeluje plošno, a izražavanje bojom je zanemareno i njom se tek ispisuju pojedini likovi. I na ovom tapetu uočljiva je razlika u kvaliteti izvedbe na pojedinim dijelovima mozaika.

Od južnog tapeta ostalo je malo sačuvano jer je njegov jugozapadni dio uništen gradnjom kora katedrale u produžetku Mauzoleja, dok je njegov jugoistočni kraj presječen sadašnjom Buličevom ulicom. Vanjski obrub mu je bijel, dok je unutrašnja rubna vrpca tek dvored crnih kockica. Polje je jedinstveno, s ponavljanjem motiva povezanih i nepovezanih dvokrilnih sjekira (beotskih štitova) (DECOR 221c), koje su na istočnom dijelu polja usmjerene dijagonalno u pravcu sjeverozapad-jugoistok u odnosu na os polja. Na zapadnom kraju sačuvanog dijela tapeta mijenja se smjer i primjećuje poremećaj u pravilnosti sheme. Naime, neki motivi izvedeni su kao povezani, neki nepovezani, što čitav tapet čini neskladnim. Unutar svakog motiva u njegovu smjeru pružanja upisana je kratka linija koja naglašava zaobljenost motiva. Isto tako, takva je linija upisana i u međuprostorima dvokrilnih sjekira, ali s obratnim usmjerenjem. Takvom strukturom stvara se razigrana valovita kompozicija čiji ritam naglašavaju linije unutar svakog motiva. Mozaik je višebojan, kao uostalom i svi ostali na ovom lokalitetu, no boja ovdje ima tek sekundarnu ulogu: njome se ne postižu likovni efekti, nego služi tek kao naglasak pojedinim geometrijskim likovima.

Zapadni tapet je slično kao južni stradao dogradnjom kora katedrale. I on slijedi geometrijsku dekorativnost ostalih tapeta. Vanjski obrub mu je bijel, a unutrašnja rubna vrpca linearno izvedena od dvoreda crnih kockica. Polje je jedinstveno, s ponavljanjem motiva. Komponirano je od povezanih kvadrata i rombova (DECOR 161b). Ni ovdje bojom nije postignut dojam trodimenzionalnosti koju ta geometrijska shema naglašava.

U tijeku istraživanja lokaliteta i neposredno nakon toga, mozaički tapeti istočno od mauzoleja su konzervirani. Istočni tapet je zatrpan i danas nije dostupan. Pojedini dijelovi sjevernog i zapadnog tapeta bili su podignuti s izvornog mjesta i nakon postavljanja nove armiranobetonске podloge vraćeni i utopljeni u cementnom mortu, čime je izvr-

šeno i obrublivanje mozaika. Na lice južnog tapeta bile su naslonjene metalne stube kojima se silazilo u sniženi otvoreni prostor u kojem se prezentiralo zatečeno izvorno stanje. Tijekom sljedećih trideset godina mozaici na otvorenome pretrpjeli su mnoga nova oštećenja, lokalitet je zarastao u korov, a taj prostor je, nerijetko pun otpadaka, postao jedan od najzapuštenijih dijelova Dioklecijanove palače. Godine 1998. započeli su preventivni zaštitni zahvati u kojima je s lokaliteta uklonjeno smeće i korov, te s rubova mozaika odstranjen neprimjereni cementni obrub. Definiranjem izvornih rubova postavljen je novi obrub, mozaik je konsolidiran, impregniran, a lice mu je očišćeno i tretirano biocidnom zaštitom. Početkom 2000. godine započela su arheološka zaštitna istraživanja u Buličevoj ulici tijekom kojih se stvorila potreba za nužnim rješavanjem niz drugih konzervatorskih problema, poput saniranja potpornog zida obližnje ulice, saniranja kanalizacijske i vodovodne mreže, fugiranja svih okolnih zidova, ali i provedbe zaštitnih zahvata vezanih uz sanaciju zidova kora katedrale. Stoga su, a zbog organizacijsko-tehničkog slijeda zahvata, na mozaicima provedeni svi nužni preventivni zahvati zaštićivanja lica prekrivanjem slojem pijeska kako u tijeku ostalih zaštitnih zahvata ne bi došlo do dodatnih oštećenja. Tek početkom 2002. godine bilo je moguće nastaviti zaštitne radove na mozaicima; tada je postavljen novi žbukani sloj na svim nedostajućim dijelovima, i to tako da je najprije na nedostajućem zamišljenom izvornom rubu mozaika podignut zaštitni zidić od opeka koji definira idealnu prostornu rekonstrukciju mozaičnih površina prema središnjem dvorištu. Time su se odredile visinske kote nove žbuke i njezini padovi kako bi se oborine slijevale prema središnjem drenažnom sustavu, koji je izveden u podlozi središnjeg dvorišta ovog lokaliteta. Nasipavanjem i nabijanjem krupnijeg kamenog agregata pripremljena je podloga (rudus), na kojoj će naleći fini žbukani sloj. Potom se postavilo nehrđajuće rabić-pletivo kako bi se konstruktivno osnažila nova žbuka. Ona je spravljena od odležanog gašenog vapna i riječnog pijeska pomiješanog s mljevenim kamenom i mljevenom opekom. Budući da se radi o mozaičkoj površini koja se nalazi na otvorenom prostoru, sve površine s novom žbukom, gdje god je to bilo moguće, izvedene su s padom prema središnjem dvorištu radi odvodnje oborinskih voda.

Tim su zahvatima mozaici uokvireni u jedinstvenu cjelinu, simulirajući pretpostavljeno izvorno stanje, te su prezentirani kao bitna sastavnica umjetničkog dekora Dioklecijanove palače.¹⁰

Mnogo je manje poznat mozaički nalaz iz sjeveroistočnog kvadranta Dioklecijanove palače, na bivšoj Pjacetici sv. Filipa, današnjoj Poljani Grgura Ninskog. Još u travnju 1909. godine na dubini od 2,10 metara otkriven je poveći mozaik, izrađen bijelim i crvenim kockicama, s jednim od najčešćih geometrijskih motiva.¹¹ Unutrašnja rubna vrpca sastoji se od četveroreda crvenih kockica (DECOR 1y). Polje je ispunjeno sastavnicom tangencijalno spojenih kružnica koje međusobno zatvaraju kvadrate konkavnih stranica (DECOR 238f). Njegov opis dan je na osnovi objavljene fotografije, a vjerojatno će se u nekim budućim zaštitnim istraživanjima otkriti i ovaj mozaik.

Da je mozaička dekoracija bila i te kako zastupljena u unutrašnjem uređenju prostorija Dioklecijanove palače, svjedoče i sporadični nalazi mozaičkoga materijala s podova i zidova na prostoru zapadno od Vestibula, jugozapadno od zapadnog triklinija, na prostoru južno od istočnog triklinija, jugoistočno od mozaika u Buličevoj, te vrlo učestali nalazi na širem području istočnih termi.¹²

S kraja 3. i početkom 4. st. mozaička proizvodnja, u skladu s općim gospodarskim i kulturnim stanjem u čitavome Carstvu, doživljava određene promjene. Tehnička kvaliteta izvedbe sve je slabija, a izbor predložaka i njihova izvedba prati stilske promjene novih svjetonazorskih i umjetničkih htijenja. Sinkretizam, simbolička višeznačnost, neodređenost i nedorečenost, te sve veći utjecaj duhovnih vrijednosti kršćanske filozofije primijenjeni na umjetničke izražajne oblike, odražavaju se i na mozaičku umjetnost. Analizirajući uzorke mozaika iz tetrahijskog razdoblja, pojedinačno onih iz Splita, Sirmiuma, Tesalonike, Gamzigrada i Mediane, R. Kolarik zaključuje kako mozaici iz Dioklecijanove palače i oni iz ranije faze u Sirmiumu pripadaju zapadnom stilu mozaičkog izraza, nasuprot istočnoj maniri uzoraka na mozaicima preostala tri kasnoantička središta.¹³ Položaj provincije kao razdjelnice, ali i poveznice umjetničkih utjecaja sa zapada, prvenstveno sa italskoga kopna, na čijoj tradiciji i počiva glavna okosnica razvoja vlastite mozaičke proizvodnje u Dalmaciji i stalnih plodonosnih nada-

hnuća iz istočnih provincija, rezultirat će svojevrsnim vlastitim stilom, čiji se obrisi naziru upravo kroz skupinu mozaika datiranih na prijelazu iz 3. u 4. st. Najbolja potvrda za to jesu posebne inačice rubnih vrpca i sastavnica koje ne nalazimo u ostalim obližnjim provincijama. Štoviše, 4 uzorka vlastitih inačica sastavnica brojem se gotovo izjednačava sa 5 vlastitih inačica rubnih vrpca. Inačice Veneta, pa time i Istre,¹⁴ ali i Lacija,¹⁵ jedva zajednički uspijevaju pratiti bogatstvo posebnih uzoraka dalmatinskog mozaičkog kruga. Tu skupinu mozaika (Tabla 1) predvode tapeti koji su resili otvorene i zatvorene prostore Dioklecijanove palače. Oni su najbolji primjer predložaka rubnih vrpca i sastavnica koji, oslanjajući se na jaku antičku tradiciju domaćega salonitanskog mozaičnog stvaralaštva, pogotovo prethodnice iz 3. st., koristeći se već poznatim uresnim činiteljima, stvaraju drukčije likovne odnose u osvit novih svjetonazornih i kulturnih htijenja kasne antike. Njima se pridružuje nekoliko primjeraka iz unutrašnjosti provincije, poput onih iz kasnoantičkih vila u Orliću¹⁶ i Prološcu,¹⁷ ili pak još dublje u kopnu, Ilidži¹⁸ i Domaviji,¹⁹ kao dokaz kako u tim prijelaznim razdobljima mozaička proizvodnja u Dalmaciji nije zamrla, već se, naoko stagnirajući, polako prilagođuje novim zahtjevima i priprema za nov i snažan obrtnički i umjetnički polet, ali u posve novim okolnostima tumačenja starokršćanskih estetskih vrijednosti, koje će svoje najveće dosege ostvariti na mozaicima brojnih salonitanskih i drugih dalmatinskih starokršćanskih građevina s počecima već u polovici 4. st.

MOZAIČKI UZORCI U PROVINCIJI DALMACIJI DATIRANI U 3.- 4. ST. POSLIJE KRISTA

1. Orlić, Gojci; Dolina; prostorija E, pod joj je prekrivao crno-bijeli mozaik koji je djelomično oštećen; DECOR 13i, DECOR 40b, DECOR 70d; DECOR 229a; prijelaz 3.-4. st.
2. Orlić, Gojci; Dolina; prostorija F, mozaički pod u toj prostoriji oštećen je obradbom zemlje i sačuvan samo fragmentarno. Dominira osmerokut s motivom svastike; DECOR 10g,h, DECOR 20h; DECOR 163e; prijelaz 3. u 4. st.

3. Orlić, Gojci; Dolina; prostorija H, kompletno sačuvan mozaik crno-bijeli s vegetativnom, geometrijskom i pleternom ornamentikom; DECOR 64d, DECOR 70d; DECOR 140e, DECOR 227a, DECOR 229a; prijelaz 3. u 4. st.
4. Orlić, Gojci; Dolina; prostorija I, djelomično sačuvan mozaik crno-bijeli s geometrijskom i pleternom ornamentikom; DECOR 140e, DECOR 221a, DECOR 237b; prijelaz 3. u 4. st.
5. Proložac; Borak; tapet 1, mozaik koji je vjerojatno popločavao hodnik; DECOR 1y; DECOR 229a; prijelaz 3. u 4. st.
6. Split; Arhidakonova ulica; sjeverni tapet; DECOR 1y; DECOR 213a,b,c; prijelaz 3. u 4. st.
7. Split; Arhidakonova ulica; jugozapadni tapet; DECOR 1i, DECOR 9e; DECOR 140e, DECOR 221c; prijelaz 3. u 4. st.
8. Split; Bulićeva ulica; sjeverni tapet; DECOR 1i; DECOR 180b; prijelaz 3. u 4. st.
9. Split; Bulićeva ulica; istočni tapet; DECOR 1i, DECOR 2j; DECOR 173b; prijelaz 3. u 4. st.
10. Split; Bulićeva ulica; južni tapet; DECOR 1i; DECOR 221c; prijelaz 3. u 4. st.
11. Split; Bulićeva ulica; zapadni tapet; DECOR 1i; DECOR 161b; prijelaz 3. u 4. st.
12. Split; Dioklecijanova palača, Mauzolej, današnja katedrala; pod mauzoleja; DECOR 120g; prijelaz 3. u 4. st.
13. Split; Dioklecijanova palača, bivša Pjaceta sv.Filipa današnja Poljana Grgura Ninskog; DECOR 1y; DECOR 237b; prijelaz 3. u 4. st.
14. Ilidža; objekt C, hospitalium, prostorija 6; DECOR 1i; DECOR 123a,c; 3.-4. st.
15. Ilidža; objekt C, hospitalium, prostorija 7; DECOR 1i; DECOR 145f; 3.-4. st.
16. Sase; Domavija; prostorija 4, prikaz peristila, portika zgrade; DECOR 97a; 3.-4. st.
17. Sase; Domavija; prostorija 18, figurativni, prikaz vode i riba; DECOR 1i, DECOR 70j; DECOR 126d,e, DECOR 184f slično, DECOR 249e; 3.-4. st

DALMATINSKE INAČICE 3.- 4. ST. U UPOREDBI S DRUGIM PODRUČJIMA

DALMACIJA	ISTRA	VENETO	LACIJ	PANONIJA	NORIK
1i,y	1a,i,j,m,t,z,y	1a,i,j,k,m,t,z,y	1a,i,j,k,t,z,y	1a,i,j,t,y	1a,i,j,k,t,z,y
2j	2j	2j	2j	2j	2j
9e					
10g,h	10c,g,h	10c,g,h,j	10c,g	10g,h	10c,d,g,h
13i					
20h					
40b					
64d	64d	64b,d	64b,d	64b	64d
70d,j	70d,j	70d,j	70a,d,j	70a,j	70d,j
97a					
120g		120g	120g		
126d,e		126e	126d		
140e		140e	140e	140e	140e
145f					
161b	161b	161b	161c		
163e	163e	163e	163e		
173b	173b	173b	173b		173b
180b					
184f		184b	184b		184b
213a		213a			
221a,c			221a		
227a					
229a					
237a,b		237a,b			237b
249e					

Tabla 1

BILJEŠKE

1. J. Belamarić: *Split - od palače do grada*. Split, 1997., 12, 16; I. Fiorentini Roncuzzi: *Il mosaico*. Longo Editore, Ravenna, 1984., 24; E. Clouzot - M. Van Berchem: *Mosaïques chrétiennes du IVme au Xme siècle*. Genève, 1924.; J. A. Furietti: *De Musivis*. Jo. Mariam Salvioni Tip., Roma, 1732., 20.
2. B. Matulić: *Salonitanska radionica mozaika*. Magistarski rad obranjen u prosincu 1994. godine pri Sveučilištu u Zagrebu, Centru za poslijediplomske studije u Dubrovniku (neobjavljeno); ISTI, *Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre* (X Regio Italiae). Doktorska disertacija obranjena u ožujku 2001. na Filozofskom fakultetu u Zadru (neobjavljeno); ISTI, *Motiv polumjesečastog štita na mozaicima salonitanske škole-radionice mozaika*. VAHD, 87-89, Split, 1998., 361, 362; ISTI, Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika, *Opravscvla archaeologica* 18, Zagreb (1994.) 1995., 155-172; E. Dyggve: *Die Mosaiken, Der Altchristliche Friedhof Marusinac*. Forschungen in Salona 3, Wien, 1939., 63, 64; Đ. Mano-Zisi, *Prolegomena uz probleme kasnoantičkog mozaika u Ilirikumu*. Zbornik radova Narodnog muzeja II, Beograd, 1959., 83-109; Isti: *Mozaik*. ELU 3, Zagreb, 1964., 501; Isti: *Problemi starohrišćanskih mozaika u Jugoslaviji*. Ranohrišćanski mozaici u Jugoslaviji, Materijali XVIII, Beograd, 1980., 14; D. Rendić-Miočević: *Mozaik*. EJ 6, Zagreb, 1965., 169; J. Meder: *Ranokršćanski podni mozaici na istočnom Jadranu*. Materijali XVIII, Beograd, 1980., 117-119; M. Buzov: *Pitanje domaćih mozaičkih radionica*. Prilozi 2, Zagreb, 1985., 51-58; J. Jeličić Radonić: *Mozaici konsignatorijske salonitanske katedrale*. Diadora 15, Zadar, 1993., 275; Ista: *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru*. Split, 1994., 77, 85; Ista: *Supetar, Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split, 1994., 59-61; Ista: *Salonitanski kulturni krug Justinijanova doba*. PPUD 34, Split, 1994., 25, 34, 36; N. Cambi: *Mozaik*. Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Zagreb, 1995., 595-597.
3. S. I. Kukuljević: *Stari pisci hrvatski*. Pjesme Marka Marulića, 1869., 62; Bertraux Emile: *Un voyage artistique sur les rives de l'Adriatique*: Spalato, Venise, Byzance, Extrait de la "Quinzaine" du 16 fevrier 1899. (u BASD 22, Suppl.9, Split 1899.); F. Bulić: *Materiale e provenienza della pietra, delle colonne, nonché delle sfingi del Palazzo di Diocleziano a Spalato*. BASD 31, Split, 1908., 105, T. 20/2; ISTI, Ristauro del Vestibolo (Rotonda) del Palazzo di Diocleziano a Spalato, BASD 35, Split, 1912., No 1-12, 65, 66, 67, T. 8, 9; Isti: *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*. Zbornik Matice Hrvatske 1, O tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb, 1925., 97, bilj. 9., 136, bilj. 177; F. Bulić-Lj. Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927., 79 (bilj. 101), 103 (bilj. 164), 168, 169 (bilj. 124), sl. 61, 62; Z. Črnja: *Kulturna historija Hrvatske*. Zagreb, 1964., 60; C. Smith: *The Roman Mosaics, Diokletian's Palace, Report of Joint Excavations*. Volume Three, University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije-Split, Split, 1979., 141; E.

- Marin-B. Kirigin, *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*. Split, 1989., 31; N. Cambi: *Dioklecijanova palača i Dioklecijan (lik i ličnost)*. Dioklecijanova palača, katalog izložbe, Lions club, Split, 1994., 21; J. Belamarić: *Split - od palače do grada, Split. 1997.*, 26, 42.
4. J. Marasović - T. Marasović - S. McNally - J. Wilkes: *Dioklecijanova palača*. Izvještaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja jugoistočnog dijela Palače, Prvi dio, URBS 1972., Split, 1972., 16. C. Smith: *The Roman Mosaics*. Diokletian's Palace, Report of Joint Excavations, Volume Three, University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije-Split, Split, 1979., 141, 143; N. Cambi: *Dioklecijanova palača i Dioklecijan (lik i ličnost)*. Dioklecijanova palača, katalog izložbe, Lions club, Split, 1994., 23; T. Marasović: *Kronologija proučavanja, očuvanja i uređenja Dioklecijanove palače*. Dioklecijanova palača, katalog izložbe, Lions club, Split, 1994., 51, 55, 57, 65-67; J. Meder: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*. Zagreb, 2003., 98.
  5. Kataloška kratica sukladna je s oznakama i nazivljem u svijetu prihvaćenog upisnog obrasca za katalošku obradu mozaika, koji je ocijenila i potvrdila Association internationale pour l'Etude de la Mosaïque antique (AIEMA), a prema C. Balmelle, M. Blanchard - Lemée, J. Christophe, J. P. Darmon, A. M. Guimier-sorbets, H. Lavagne, R. Prudhomme, H. Stern: *La décor géométrique de la mosaïque romaine*. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes, Picard, Paris, 1985.
  6. G. Benić: *Neiscpni povijesni bunar*. Slobodna Dalmacija, 4. lipnja 1996., 1, 2; J. Belamarić: *Split - od palače do grada*. Split, 1997., 62, 63.
  7. F. Bulić: *Materiale e provenienza della pietra, delle colone, nonché delle sfingi del Palazzo di Diocleziano a Spalato*. BASD 31, Split, 1908., T. XX, Fig. 1; Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine, Glasnik zaštite spomenika kulture Hrvatske 12, Zagreb, 1986., 93.
  8. F. Bulić: *Materiale e provenienza della pietra, delle colone, nonché delle sfingi del Palazzo di Diocleziano a Spalato*. BASD 31, Split, 1908, 106, T. 21/1; G. Niemann: *Der Palast Diokletians in Spalato*. Vienna, 1910., 108, fig. 68; E. Hébrard - J. Zeiller: *Spalato, le Palais de Dioclétien*. Paris, 1921., 141; F. Bulić - Lj. Karaman: *Palača cara dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927, sl. 68; J. Marasović - T. Marasović: *Pregled radova urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1955. do 1965. godine*. URBS 4/1961.-1962., Split, 1965, 34; T. Marasović: *Diocletian's palace*. Beograd, 1967., 98; J. Marasović - T. Marasović: *Dioklecijanova palača*. Zagreb, 1968., 18, sl. 38; J. Marasović - T. Marasović - S. McNally - J. Wilkes: *Dioklecijanova palača*. Izvještaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja jugoistočnog dijela Palače, URBS 1972., Split, 1972., 43; V. Jovanović: *Antički mozaici*. Umjetničko blago Jugoslavije, Beograd, 1974., 130; C. Smith: *The Roman Mosaics*. Diokletian's Palace, Report of Joint Excavations, Volume Three, University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije Split, Split, 1979., 141, 146, T. 3.c,d; J. Meder:

- Ranokršćanski podni mozaici na istočnom Jadranu*. Ranokršćanski mozaici u Jugoslaviji, Materijali XVIII, Beograd, 1980., 119; I. Čremošnik: *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1984., 74; M. Buzov: *Pitanje domaćih mozaičkih radionica*. Prilozi 2, Zagreb, 1985., 53; M. Buzov I Redakcija: *Mozaik*. Likovna enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb, 1987., 381; T. Marasović: *Prilog datiranju fresaka iz jugoistočnog kvadranta Dioklecijanove palače*. Kulturna baština 19, Split, 1989, 10; E. Marin - B. Kirigin: *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*. Logos, Split, 1989, 31; M. Buzov: *Mozaička dekoracija u kasnoantičkoj arhitekturi na istočnoj obali Jadrana*. Prilozi 8, Zagreb, 1991., 51, T. 16./2, 17./1; T. Marasović: *Kronologija proučavanja, očuvanja i uređenja Dioklecijanove palače, Dioklecijanova palača, katalog izložbe, Lions club, Split, 1994., 55, 67; N. Cambi: Dioklecijanova palača i Dioklecijan (lik i ličnost)*. Dioklecijanova palača, katalog izložbe, Lions club, Split, 1994., 23; R. E. Kolarik: *Tetrarchic Floor Mosaics in the Balkans*. La Mosad'que gréco-romaine, Ive Colloque International pour l'Etude de la mosaïque antique, Treves 8-14 aout 1984., Supplément au Bulletin l'AIEMA, Paris, 1994., 171-173, Pl. XCI, 3; B. Matulić: *Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika*. Opubl. archaeologica 18, Zagreb (1994.) 1995., 157, 158; J. Belamarić: *Split - od palače do grada*. Split, 1997., 26; J. Meder: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*. Zagreb, 2003., 98, 157, Tb. XL, 4.
9. *Konservatorski ured za Dalmaciju, Izvješće o djelatnosti Konservatorskog ureda za Dalmaciju u Splitu 1924-25*. Iskapanje iza Mauzoleja (sjeveroistočno od Mauzoleja), Prilog VAHD 47-48, Split, 1924.-1925., 22, 23; F. Bulić: *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*. Zbornik Matice Hrvatske 1, O tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb, 1925, 220 slika; F. Bulić - Lj. Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927., sl. 69; G. Novak: *Povijest Splita 1*. Split, 1957., 37, 39; B. Gabrić - T. Marasović: *Dioklecijanova palača u Splitu*. Iskapanje i uređenje prizemnih dvorana, Izdanje odjela za urbanizam i komunalne poslove općine Split, Split, 1963.; J. Marasović - T. Marasović: *Pregled radova urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1955. do 1965. godine*. URBS 4/1961.-1962., Split, 1965., 31; CMGR I: *La Mosad'que Gréco-Romaine*. Paris 29 Août - 3 Septembre 1963., Paris, C.N.R.S., 1965 (Actes du 1. Colloque International pour l'Etude de la Mosad'que antique), 295, sl.11; T. MARASOVIĆ, Diocletian's palace, Beograd, 1967., 124; J. Marasović - T. Marasović: *Dioklecijanova palača*. Zagreb 1968, 18; J. Marasović - T. Marasović - S. McNally - J. Wilkes: *Dioklecijanova palača*. Izvještaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja jugoistočnog dijela Palače, Prvi dio, URBS 1972., Split, 1972., 13-16, 42-44, crtež 3, T. 4a, 5a,b, T. 6, T. 9a; V. Jovanović: *Antički mozaici*. Umjetničko blago Jugoslavije, Beograd, 1974., 130; T. Marasović: *Zapadne i istočne terme Dioklecijanove palače u Splitu*. Materijali 12, Zadar, 1976., 227, T.8/14,15; S. McNally - J. Marasović - T. Marasović: *Dioklecijanova palača*. Izvještaj o

- Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja, Drugi dio, URBS 1977., Split, 1977., 9, 10, 12, sl.1, 2, crtež 2, T.2b, T.3a; C. Smith: *The Roman Mosaics. Diokletian's Palace, Report of Joint Excavations, Volume Three*, University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije Split, Split, 1979., 141, 143, T. 1a-c, T. 2a-c, T. 3a,b; J. Meder: *Ranokršćanski podni mozaici na istočnom Jadranu*. Materijali 18, Beograd, 1980., 119; M. Buzov: *Pitanje domaćih mozaičkih radionica*. Prilozi 2, Zagreb, 1985., 53; C. Balmelle, M. Blanchard - Lemée, J. Christophe, J. P. Darmon, A. M. Guimier - Sorbets, H. Lavagne, R. Prudhomme, H. Stern: *La décor géométrique de la mosaïque romaine*. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes, Picard, Paris, 1985., 281, T.180/b; E. Marin - B. Kirigin: *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*. Logos, Split, 1989., 42; T. Marasović: *Prilog datiranju fresaka iz jugoistočnog kvadranta Dioklecijanove palače*. Kulturna baština 19, Split, 1989., 10; M. Buzov: *Mozaička dekoracija u kasnoantičkoj arhitekturi na istočnoj obali Jadrana*. Prilozi 8, Zagreb, 1991., 51, 17/2, 18/1; S. Piplović: *Splitsko-trogirska klesarska radionica iz XIII. stoljeća*. Majstor Radovan i njegovo doba, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru 26-30. rujna 1990. godine, Trogir, 1994., 188, sl. 11; T. Marasović: *Kronologija proučavanja, očuvanja i uređenja Dioklecijanove palače*. Dioklecijanova palača, katalog izložbe, Lions club, Split, 1994., 51, 55, 57, 65-67; N. Cambi: *Dioklecijanova palača i Dioklecijan (lik i ličnost)*. Dioklecijanova palača, katalog izložbe, Lions club, Split, 1994., 23; R. E. Kolarik: *Tetrarchic Floor Mosaics in the Balkans*. La Mosaïque gréco-romaine, Ives Colloque International pour l'Etude de la mosaïque antique, Treves 8-14 aout 1984., Supplément au Bulletin l'AIEMA, Paris, 1994., 171-173, Pl. XCI, 1, 2; B. Matulić: *Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika*. Opuscula archaeologica 18, Zagreb (1994.), 1995., 157, 158; J. Belamarić: *Split - od palače do grada*. Split, 1997., 26, 62; J. Meder: *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*. Zagreb, 2003., 97, 98, 156, 157, Tb. XL, 1-3.
10. Konzervatorsko-restauratorske zahvate izvodili su restauratori Branko Matulić, Tonči Borovac i Marin Barišić iz Hrvatskoga restauratorskog zavoda – Odjela u Splitu sa kooperantima iz tvrtke Pisa Trade iz Solina, a arheološka zaštitna istraživanja i konzervatorski nadzor konzervatori Tajma Rismondo i Goran Nikšić iz Konzervatorskog odjela u Splitu.
11. F. Bulić: *Materiale e provenienza della pietra, delle colonne, nonché delle sfingi del Palazzo di Diocleziano a Spalato*. BASD 31, Split, 1908., 188, T. 21/2; G. Niemann: *Der Palast Diokletians in Spalato*. Vienna, 1910., 108, fig. 113, 114; F. Bulić - Lj. Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927., 58, sl. 67; B. Migotti: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*. Zagreb, 1990., 31; M. Buzov: *Mozaička dekoracija u kasnoantičkoj arhitekturi na istočnoj obali Jadrana*. Prilozi 8, Zagreb, 1991., 51, 18./2; C. Smith: *The Roman Mosaics. Diokletian's Palace, Report of Joint Excavations, Volume Three*,

- University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije-Split, Split, 1979., 141.
12. G. Niemann: *Der Palast Diokletians in Spalato*. Vienna, 1910., 109; T. Marasović: *Zapadne i istočne terme Dioklecijanove palače u Splitu*. Materijali 12, Zadar, 1976., 226; C. Smith: *The Roman Mosaics*. Diokletian's Palace, Report of Joint Excavations, Volume Three, University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije Split, Split, 1979., 141, 143.
  13. R. E. Kolarik: *Tetrarchic Floor Mosaics in the Balkans*. La Mosaïque gréco-romaine, Ives Colloque International pour l'Etude de la mosaïque antique, Treves 8-14 aout 1984., Supplément au Bulletin l'AIEMA, Paris, 1994., 171-182.
  14. M. Donderer: *Die Chronologie der Römischen Mosaiken in Venetien und Istrien bis zur Zeit der Antonine*. (Archaeologische Forschungen 15), Berlin, 1986.
  15. E. Marion Blake: *Mosaics of the Late Empire in Rome and Vicinity*. Memoirs of The American Academy in Rome 17, 1940.; za Norik i Panoniju vidi B. Djurić: *Antički mozaik na ozemlju SR Slovenije*, Arheološki Vestnik 27, Ljubljana, 1977.; W. Jobst: *Antike Mosaikkunst in Österreich*. Wien, 1985. A. Kiss: *Roman Mosaics in Hungary*. Fontes Archaeologici Hungariae, Académiai Kiadó, Budapest, 1973.
  16. M. Budimir: *Istraživanje antičke građevine u Orliću kod Knina*. Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, 16/1, Zagreb, 1984., 22; Z. Gunjača: *Orlić*. Likovna enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb, 1984., 512; M. Budimir - Lj. Radić: *Orlić kod Knina*. Villa rustica, Arheološki pregled 1985./86., Beograd, 1986., 109, sl. 2, 3; M. Buzov: *Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Jugoslaviji*. Prilozi 3-4, Zagreb, 1986./87., 103, 106; M. Budimir - Lj. Radić: *Orlić kod Knina*. antička građevina, Izvještaj muzeja kninske krajine, Knin, 1990., 2, 3, T. 3, sl. 1, 3, T. 4, sl. 1; B. Migotti: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*. Zagreb, 1990., 54; M. Budimir: *Arheološka topografija kninske općine*. Arheološka istraživanja u Kninu i kninskoj krajini, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, 15/1990., Zagreb, 1992., 26; Lj. Radić - M. Budimir: *Istraživanje antičkog lokaliteta u Orliću kod Knina*. Arheološka istraživanja u Kninu i kninskoj krajini, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, 15/1990., Zagreb, 1992., 43, 44, sl. 8, 9, 12; N. Cambi: *Mozaik*, Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1995., 596; B. Matulić: *Motiv polumjesečastog štita na mozaicima salonitanske škole-radionice mozaika*. VAHD 87-89, Split, 1998., 369, 370.
  17. K. Patsch: *Rimska mjesta po imotskom polju*. Sarajevo, 1900., 26; A. Ujević: *Imotska krajina*. Split, 1953., 40; Isti: *Kratak pregled povijesti imotske krajine*. Imotski zbornik 1, Matica hrvatska, Imotski, 1992., 12; B. Matulić: *Motiv polumjesečastog štita na mozaicima salonitanske škole-radionice mozaika*. VAHD 87-89, Split, 1998., 369, 370.
  18. J. Kellner: *Römische Baureste in Ilidže bei Sarajevo*. WMBiH V, 1897., 137-140, T. LVII-LXIX, fig. 8a-8e4; FASTI ARCHEOLOGICI VI, 1951.(1953.), 457,

- sl.169-171; E. Pašalić: *Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva*. GZMBiH XIV, Sarajevo, 1959., 123-128, T. II-IV; Đ. Basler: *Ilidža*. Enciklopedija likovne umjetnosti 2, Zagreb, 1962., 663; Đ. Mano Zisi: *Mozaik*. Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Zagreb, 1964., 501; Đ. Basler: *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1972., 144, 155; V. Jovanović: *Antički mozaici*. Umjetničko blago Jugoslavije, Beograd, 1974., 130; I. Bojanovski: *Materijali, tehnike i strukture antičkog graditeljstva u unutrašnjosti provincije Dalamacije*. Materijali, tehnike i strukture antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru, Zagreb, 1980., 60; J. Meder: *Ranokršćanski podni mozaici na istočnom Jadranu*. Materijali XVIII, Beograd, 1980., 119; Đ. Basler: *Antika*. Bosna i Hercegovina, Likovna enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb, 1984., 165; Isti: *Ilidža*. Likovna enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb, 1984., 628; I. Čremošnik: *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1984., 43-63, sl. 26-42, kat. str. 115-119; M. Buzov: *Pitanje domaćih mozaičkih radionica*. Prilozi 2, Zagreb, 1985., 53, T. III, sl. 1; M. Buzov i Redakcija: *Mozaik*. Likovna enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb, 1987., 381; Đ. Basler: *Classical antiquity*. The Art in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 1987., 38, sl. 30; B. Matulić: *Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika*. Opvscvla archaeologica 18, Zagreb (1994.) 1995., 156-158, 165-167; J. Jeličić Radonić: *Rimska villa urbana u Starom Gradu na Hvaru*, Arheološki radovi i rasprave 12, Zagreb, 1996., 156.
19. V. Radimsky: *Bericht uber die Ausgrabungen von Domavia bei Srebenica in den Jahren 1892 und 1893*. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina IV, 1896., 223, T. IV; I. Čremošnik: *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1984., 99-101, 125, 126, sl. 72, k. 45; B. Matulić: *Motiv polumjesečastog štita na mozaicima salonitanske škole-radionice mozaika*. VAHD 87-89, Split, 1998., 371, 381, sl. 16.

II RITROVAMENTO DEI MOSAICI NEL PERIMETRO DEL PALAZZO
DI DIOCLEZIANO

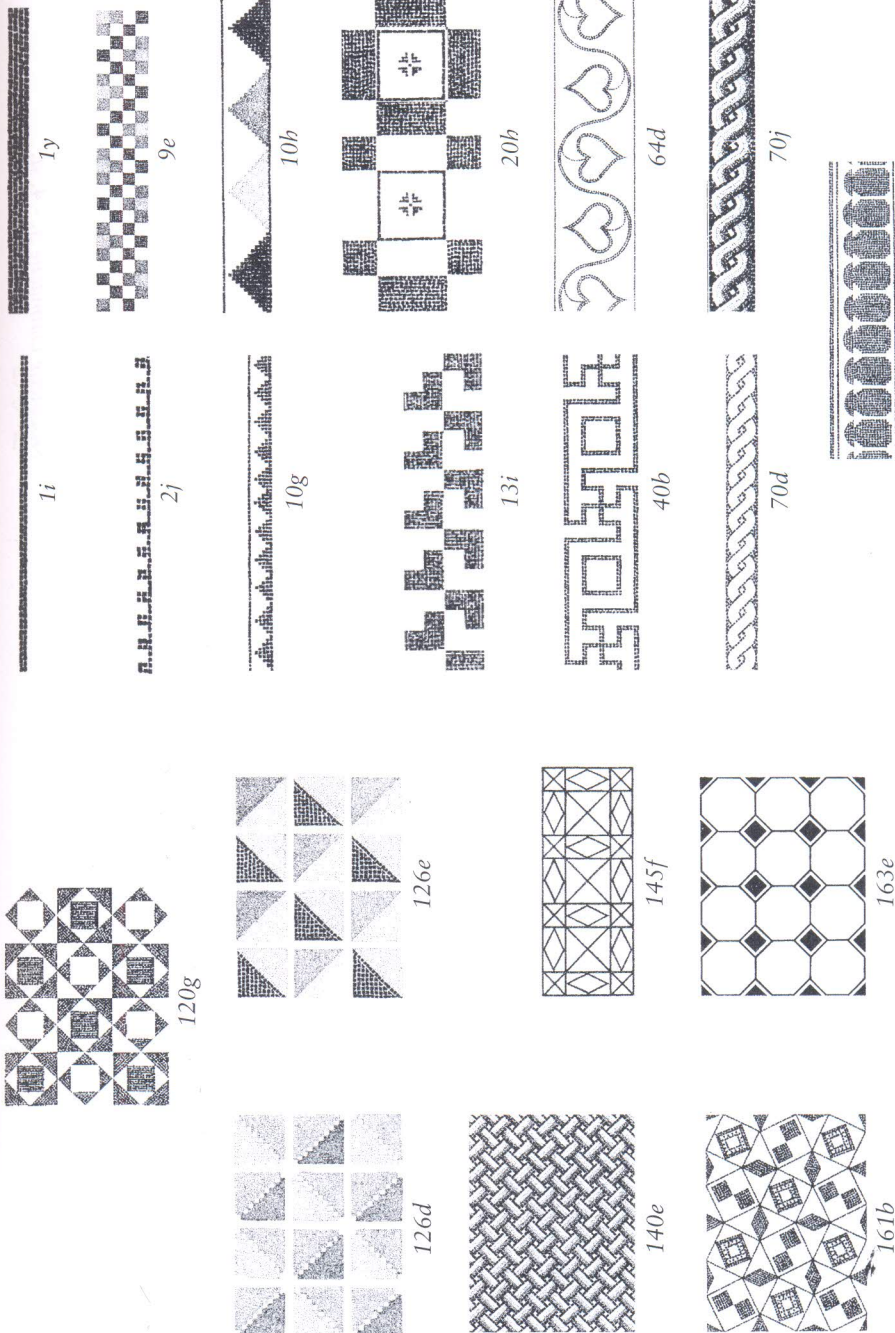
Riassunto

Il decreto di Diocleziano che regolamentava i prezzi delle botteghe di rilievi o mosaici, è un indicatore dell'organizzazione interna nel periodo antico e tardoantico. La bottega – scuola salonitana riuscì a produrre, tra altro nel palazzo di Diocleziano, le opere pittoriche rilevanti e mosaici pittorescamente decorativi. Oggi, da tutti i muri mosaicati del palazzo, sono rimasti alcuni mosaici, sporadicamente sparsi, a cubetti, di pasta di vetro solubile. Tra quelli, il più rilevante è, indubbiamente, quello di Vestibolo, preservato sulla cupola.

La mancanza dei murali, viene in gran parte compensata dai resti dei mosaici pavimentali, che erano scoperti in alcune locazioni sparse dentro il palazzo. Tra questi, viene messo in particolare rilievo quello sul pavimento del mausoleo di Diocleziano, eseguito in tecnica opus sectile, nonché quelli più grandi, in forma del tappeto, negli edifici tardoantichi in via Bulić e Via Arcidiacono, recentemente conservati.

La posizione della provincia di Dalmazia, quale un punto d'intreccio degli influssi dall'occidente, primariamente dalla terra italica su cui tradizione era appoggiata l'asse principale dello sviluppo di arte mosaica in Dalmazia; e continui impulsi creativi dalle province orientali, risultarono con uno stile proprio e particolare, cui conture s'intuiscono dal gruppo dei mosaici al cavallo del 3° e 4° secolo. Le varianti speciali delle fasce di orlatura ed altre componenti che non possono essere trovate nelle province confinanti, ne sono la miglior conferma. I più importanti mosaici del gruppo sono i tappeti che ornavano sia le camere dentro, che all'aperto del palazzo di Diocleziano. Essi sono i più belli modelli d'ornatura appoggiati alla forte antica tradizione salonitana di produzione locale. Gli artisti, specie quelli dal 3° secolo, pur usando ornatura già conosciuta, riuscirono, all'alba delle nuove concezioni di vita e di cultura tardoantica, a creare differenti rapporti figurativi.

A questi mosaici vengono aggiunti alcuni esempi nelle ville tardoantiche dell'entroterra a *Orlić e Proložac*, o ancora più all'interno a *Ilidža e Domavija*, provando che nei periodi a cavallo, la produzione dei mosaici in Dalmazia non morì, ma apparentemente stagnata si adattava alle nuove esigenze, preparandosi per un nuovo slancio artistico ed artigianale con la nuova concezione dei valori estetici paleocristiani. La nuova concezione avente gli inizi già nella prima metà del 4° secolo, raggiunse il massimo della sua espressione in numerosi mosaici salonitani, ma anche quelli trovati in altri edifici paleocristiani.

Uzorci rubni traka na mozaicima provincije Dalmacije 3.-4. st.

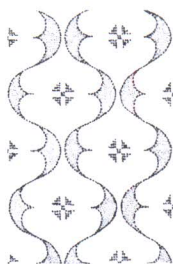
Uzorci sastavnica na mozaicima provincije Dalmacije 3.-4. st.

237b

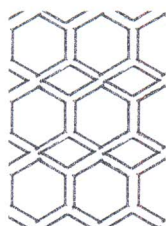
237a

249e

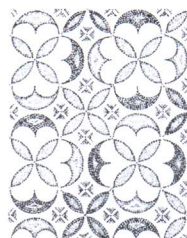
180b

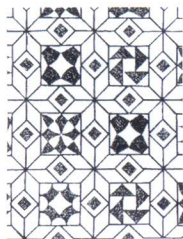
213a

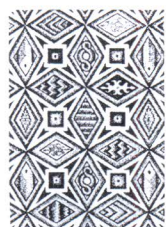
221c

229a

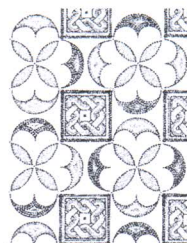
173b

184f

221a

227a

Uzorci sastavnica na mozaicima
provincije Dalmacije 3. - 4. st.